

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (2): 477-501.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

The Loneliness in Tasawwuf and the Concept of Wahshat

Mehmet Uyar

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf ABD.

Dr., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity, Department of Sufism

uyarmehmet77@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1596-9458

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 22.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 06.12.2021
Yayın Tarihi / Published : 27.12.2021
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Uyar, Mehmet. "Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 2 (Aralık 2021): 477-501.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- İstanbul-Turkey. All rights reserved.

Öz

Bu makalede, tasavvufta yalnızlık ve yalnızlığın ifade biçimlerinden biri olan vahşet kavramı ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümde, dinî hayat ve yalnızlık bağlantısına dair genel bir çerçeve çizilmiş, özelde konunun İslâmî boyutuna yer verilmiştir. İkinci bölümde, yalnızlığın tasavvufî hayata yansımaları hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü bölüm ise sûfî tarzda yalnızlığı niteleyen vahşet kavramına ayrılmıştır. Erken dönemlerden itibaren yalnızlık, sûfî yaşam tarzını belirleyen temel niteliklerden biridir. Sûfî hayat hikâyelerinin arka planına hâkim bir yalnızlık atmosferi yanında, onların sözlerinde de yalnızlığa dair güçlü vurgular bulunmaktadır. Diğer yandan, tasavvuf düşüncesinde yalnızlığın tekdüze ve sabit bir anlamı yoktur. Sûfiler, yalnızlığı ifade etmek için çeşitli kavramlara başvururlar. Vahşet de bu kavramlardan biridir. Ancak vahşet, yalnızlığa dair anlamsal muhtevası ile diğer kavramlardan ayrılmakta, sûfî yalnızlığını özel bir boyutuyla tanımlamaktadır. Bu çalışma, yalnızlığın işte bu boyutunu tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf, Yalnızlık, Halvet, Uzlet, Vahşet.

The Loneliness in Tasawwuf and the Concept of Wahshat

Abstract

In this paper, the subject of loneliness in tasawwuf and the concept of wahshat, which is an expression of loneliness, have been studied. In this context, the paper consists of three parts. In the first part, a general framework has been drawn about the relationship between religious life and loneliness, and then the issue's Islamic aspect has been analyzed in particular. The second part focuses on examining the reflections of this universal phenomenon on sufistic life. Loneliness is one of the main characteristics that determines the sufistic lifestyle from the early times. In addition to the atmosphere of loneliness, which is always a fundamental element of sufi life stories, there are also strong emphasises about loneliness in their words. However, loneliness does not have a one-sided and fixed meaning in sufi thought. Sufis use various concepts to express loneliness. Wahshat is also one of these concepts. However, wahshat differs from other concepts because of its semantic content and expresses a special dimension of sufistic loneliness. This paper, aims to study this dimension of loneliness.

Keywords: Tasawwuf, Loneliness, Solitude, Isolation, Wahshat (Estrangement).

Giriş

Tasavvufî hayatı yaşayabilmenin ve idame ettirmenin yollarından biri kuşkusuz yalnızlıktır. Hz. Peygamberden sonra zühdün dini yaşamının müstakil bir formuna dönüşmeye başladığı ilk dönemlerden bu yana sûfler, yalnızlığı daima temel ilkelerden biri olarak kabul etmişlerdir. Bir tercih ve uygulama biçimi olarak eskiden beri var olmakla birlikte, yalnızlığın sûfî hayatına yansımalarında bir çeşitlilik de söz konusudur. Uzun seyahatlere çıkmaktan dağ başlarında mağaralara sığınmaya, sahralarda konaklamaktan bir evin odasında uzlete girmeye, bir hücrede halvete çekilmekten kalabalıklar arasında yalnız olabilmeye varıncaya kadar, pek çok farklı yol sûfinin yalnız kalma vasıtası haline gelmiştir. Yalnızlığın her çeşidi, sûfî ile Allah arasındaki münasebeti ya da yakınlığı tayin eden anahtar bir kavram olması yönünden aynı amaca matuf ama farklı şekillerde tecrübe edilmiştir. Bu makalede, sûflerde yoğun bir şekilde görülen yalnızlık ve daha özeldir bu yalnızlığın ifade biçimlerinden biri olarak düşünülebilecek olan *vahşet* kavramı konu edilecektir. Zira yalnızlığın sûflere has bir boyutunu işaret etmesi bakımından kavram, dikkate şayan görünmektedir.

Yalnızlığın tasavvufta önemli bir unsur olduğuna yüzeysel bir şekilde değinen ve pek çok çalışmada bulunabilecek pasajlar dışında, tasavvuf ve yalnızlık bağlantısı üzerine tez yahut makale seviyesinde müstakil çalışmalar yapılmıştır. Necdet Tosun'un *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet*, Selahattin Gölbaşını'nın, *Kur'an-ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri* konu ile ilgili yapılmış tezlerdir. Mahmud Esad Erkaya'nın, "Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet" çalışmasını da burada zikretmek gerekir.¹ Yine Muhammet Kızılgeçit, Ünal Kılıç, Hür Mahmut Yücer, Himmet Konur, Öncel Demirdaş, Cennet Ceren Çavuş gibi isimler de konuyu makale bazında ele almış bazı isimlerdir.² Fakat bu çalışmalar, daha çok *halvet* ve *uzlet*

¹ Mahmud Esad Erkaya, *Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019).

² Necdet Tosun, *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Selahattin Gölbaşı, *Kur'an'ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Muhammed Kızılgeçit, "Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 131-150; Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 12/24 (2014), 3-11; Hür Mahmut Yücer, "İtikattan Uzlete, Uzletten Halvete, Halvetten İtikafa: Ziyâiyye Ekolünde Bir Eğitim Yöntemi Olarak Halvet ve Dönüşüm", *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 4/1 (2020), 1-43; Himmet Konur, "Manevî Eğitim Metodu Olarak Halvet", *Bakü'den Balkanlar'a Halvetlilik Sempozyumu II* (Ohri, 2016), 56-65; Öncel Demirdaş, "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü", *EKEV Akademi Dergisi* 16/53 (2012), 131-142; Cennet Ceren Çavuş, "Kastamonu'lu Ömer Fuâdî'nin Halvet Risâlesi ve Halvet", *astamonu Üniversitesi II. Uluslararası*

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

kavramları üzerinden konuyu ele almışlar, tasavvufî hayattaki yalnızlığın daha çok uygulama boyutuna odaklanmışlardır. Yalnızlığın tasavvufî bir uygulama bağlamında ele alınışı son derece gerekli ve faydalı olsa da, tasavvuf-yalnızlık irtibatını tam anlamıyla izah edememektedir. Çünkü sûfiler sadece belli bir zaman diliminde yalnız kalmıyorlar, yalnızlığı sadece halvet ve uzletle sınırlı bir uygulama olarak da görmüyorlardı. Yalnızlığı -özel bir riyâzet türü olmasının dışında- sûfinin günlük hayatında da temel bir davranış dinamiği olarak tanımlamak mümkündür. Bu makalede, yalnızlığın bir uygulamanın ötesinde, sûfi hayatının bir parçası olan, yaşama sirayet eden yönüne de işaret edilerek, böylece sûfi yalnızlığına dair yeni bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla sûfi yalnızlığını terminolojik seviyede ifade ettiğini düşündüğümüz *vahşet* kavramını merkeze alarak çalışmamızı yürüteceğiz. Zira tasavvuf ve yalnızlık bağlantısında, kavram daha önce ele alınmamış, vahşetin yalnızlığı niteleyen anlamsal çerçevesi eksik kalmıştır. Biz vahşet kavramının, tasavvufun karakteristik bir yönü olan yalnızlığa, halvet, uzlet gibi uygulamalar dışında yeni bir açılım getireceğini düşünüyoruz. Elinizdeki çalışma, yalnızlığın tasavvufî hayata izdüşümlerini vahşet kavramı çerçevesinde ele almayı ve böylece yalnızlığın tasavvufa has bir boyutunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla bağlantılı, çalışmanın ikincil amacı ise sûfi karakteri tanıma/tanımlama hususunda bir boşluğu doldurabilecek, bütünü tamamlayabilecek bir anlamsal derinliği haiz olmasına rağmen, şimdiye dek ele alınmamış olan vahşet kavramını dikkatlere sunarak sûfiyi ve onun ruh dünyasını daha iyi tanıma noktasında yeni imkânların oluşmasına katkı sağlamaktır. Zannediyoruz, vahşet kavramı irdelenmeden, ne sûfiyi ne de sûfinin ruhunda yankılanan yalnızlığı tam olarak anlamak mümkün olacaktır.

1. Dinî Bir Eylem Biçimi Olarak Yalnızlık

Yalnızlık ile kişinin ruhsal durumu-gelişimi arasında pek çok kültürde kabul görmüş bir bağlantı olduğu söylenebilir.³ Bu yönüyle yalnızlık, bir yandan mistik tecrübenin vazgeçilmez unsurlarından biri iken diğer yandan daha özelde, hassas bir dinî tutumun davranışsal ifadesi olarak da ön plana

Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2014), 563-570.

³ Makalede yalnızlık, günümüzdeki tanımlarından biri olan sosyal eksiklik problemi olarak değil, dinî hayat özelinde ya rûhî tekâmül yahut dinin daha samimi yaşanması amacıyla seçilen hususî bir uygulama manasında kullanılmıştır. Vahşetin karşıladığı yalnızlık ise ayrıca ele alınacaktır. Günümüzde yalnızlık hakkında düşünceler için bk. Karnick Paula, "Yalnızlık Hissi: Teorik Yaklaşımlar", çev. Selçuk Zengin - Muhammed Kızılgeçit, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 217-229.

çıkılmaktadır. Genel anlamıyla mistisizm, bütün insanlığın ortak bir paydası olarak kabul edildiğinde,⁴ bu sistemin bir parçası olan yalnızlığın, hem dinlerde hem de mistik akımlarda zaman ve mekânı aşan bir gerçekliği olduğu söylenebilir.⁵ Genelde ruhî hayatın gelişimini tahkîm için bir yöntem olarak nitelenebilecek yalnızlık hali, özelde İslâm düşüncesiyle şekillenerek Müslümanların dinî hayatlarında da kendine yer bulmuştur.

Peygamberlik öncesi süreci de kapsayacak şekilde, Hz. Peygamberin ve Müslümanların hayatında yalnızlığa dair pek çok örnek bulunabilir. Söz gelimi Hz. Peygamberin, Hira mağarasında yalnız kalarak ibadetle meşgul olması yahut ramazanın son on günü i'tikâfa çekilmesi, Müslümanlar açısından, yalnız kalış ile dinî hayat bağlantısının ilk elden delili niteliğindedir.⁶ Nitekim sonraki dönemde sûfiler de, kendi özel uygulamaları için Hz. Peygamberin bu davranışlarını referans olarak kabul etmişlerdir. Bunun yanında, Kur'ân'ı Kerîm ve hadislerde de yalnızlığa dair ibareler bulmak mümkündür.⁷ Sahâbede ve sonraki nesillerde de, bu referans ile yalnızlığın tercih edildiği, davranış ve ifade boyutunda rahatlıkla görülebilir.⁸ Hz. Ömer (öl. 23/644), "Uzlet kötü kişilerle düşüp kalkmaktan rahat bulmaktır."⁹ derken, sahâbeden Ebû Zer el-Gıfârî (öl. 32/653), Rebeze'de iki yıl kadar çetin bir uzlet hayatı geçirmiştir.¹⁰ Yine yalnızlık yolunu tutan Ehl-i Suffe'den Mikdâd b. Esved'in (öl. 33/653), sûfi önderlerden sayılan ve mamur yerlerde dolaşmayıp, *selâmet yalnızlıktadır* diyen Üveys el-Karanî'nin (öl. 37/657), Ebû Hanife (öl. 150/767) ve İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) de uzlete önem verdikleri bilinmektedir.¹¹ Dikkat edilirse, yer yer

⁴ Geoffrey Parrinder, *Mysticism In The World's Religions* (Oxford: Oneworld Publications, 1995), 4.

⁵ Yalnızlığın, dinî hayatın bir parçası olduğunu varsayım olarak kabul ediyor ve ayrıca tartışmaya açmıyoruz. Amacımız, bu genel çerçeveden hareketle, İslâm özelinde yalnızlık olgusuna odaklanmaktır. Mistik akım ve diğer dinlerdeki yalnızlık uygulamaları için bk. Tosun, *Halvet ve Uzlet*, 23-39.

⁶ Hz. Peygamberin hayatında uzletin yeri hakkında bk. Kılıç, "Uzlet".

⁷ Necdet Tosun, halvet ve uzlete dair yaptığı çalışmasının *İslâm'da Uzlet* bölümünde, Kur'ân'daki ayetlerden tâbiûnda görülen yalnızlığa kadar konu ile ilgili gayet sarîh açıklamalar yaptığı için, tekrara düşmemek adına, Tosun'un çalışmasını referans göstermekle iktifa ediyoruz. Tosun, *Halvet ve Uzlet*, 39-53. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîmde, diğer peygamberlere ait yalnızlık deneyimleri de anlatılmaktadır. bk. Selahattin Gölbaşı, *Kur'ân'ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 65-69.

⁸ Sûfilerin, Hz. Mûsâ'nın Sînâ Dağı'nda kırk gün boyunca yiyip içmeden kalmış olmasını da, *çile* ya da *erbaîn* uygulamaları için referans aldıklarını ifade edelim. Bk. Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyen Ay, 2017), 148; Tosun, *Halvet ve Uzlet*, 20-21.

⁹ Ali b. Osman Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 133.

¹⁰ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/268.

¹¹ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi*, 107, 146, 150, 181.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

uzletin hususî bir yol olarak benimsendiği hâdiseler görülmekle beraber,¹² bahsi geçen tecrübeler tasavvuftaki gibi yalnızlığın sistematik bir uygulaması olarak değil, dinî yaşantıda ihlâsı ve samimiyeti artırma amacıyla icra edilen mutedil ameliyeler olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber zamanından rivâyet edilen bir hâdise, yalnızlığın bunun da ötesinde, bir çare ve çıkar yol olarak görüldüğünü de işaret etmektedir. Sa'lebe İbn Abdîrrahmân adlı, ensârdan bir gencin hikâyesi, sûfî tarzdaki yalnızlığın en güzel ve eski örneklerinden biri sayılabilir. Rivâyete göre, işlediği bir günahın son derece pişman olan Sa'lebe, Medine'den kaçır ve bir dağa sığınır. Burada tek başına kırk gün geçirir ve her bir gün büyük yakarışlarla, pişmanlıklarla doludur. Öyle ki, Sa'lebe'yi aramaya giden Hz. Ömer ve Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656?), karşılaştıkları bir çobana onu sorduklarında, "Şu cehennemden kaçanı mı diyorsunuz?" şeklinde bir cevap alırlar. Sa'lebenin, onu dağlara iten pişmanlığı o seviyeye gelmişti ki, ellerini başının arasına koymuş bir halde, Allah'a '*ne olurdu, ruhumu ruhlar, cesedimi cesetler arasında tutsan da beni kıyamet günü diriltmesen*' diyordu.¹³ Rivâyette ortaya çıkan günah bilincinin ya da cehennem korkusunun, bunun da ötesinde işlenen günahın duyulan yoğun utancın, hâsılı dinî hassasiyet ile oluşan bir kaygının ilk elden kişiyi yalnızlığa sevk etmesi, sûfî yalnızlığının referanslarını göstermesi açısından dikkate şayandır. Bir bakıma, Sa'lebe'nin bu hikâyesi, sonraki zâhidlerde sıkça görülen yalnızlığa ve bunun sebeplerine oldukça benzemektedir. Sûfîler, Sa'lebe örneğindeki gibi, Allah ile münasebette bir bozulmaya taalluk edebilecek durumlarda –yahut muhtemel bozulmaları engellemek amacıyla- yalnızlığı bir sığınma mahalli olarak kabul etmişlerdir. Çünkü Sa'lebe yalnızlığa sığınırken, en içten yakarışlarını da bu yalnızlık içinde yapıyor, çareyi de yalnız kalarak arıyordu. Rivâyetin sonunda Hz. Peygamberin, kucağında ölen ve cenazesini kıldırıldığı Sa'lebe'yi meleklerin uğurlamasından dolayı, yere basmaya takat getiremeyip parmak uçlarında yürümesi ise pişmanlığın sebep olduğu böylesi bir yalnızlığın Hz. Peygamber ve tabîî İslâm nazarındaki meşruiyetini gösteriyor olmalıdır. Sa'lebe'den hareketle, sûfîler özelinde yalnızlık konusuna geçebiliriz.

2. Sûfî Düşüncede Tecrübe ve Söylem Boyutlarıyla Yalnızlık

¹² Rivâyete göre Hz. Peygamber zamanında iki kişi uzlete girmeye ve hiç kimse ile konuşmamaya karar vermişler, ibadetlerini buna göre yapmaya başlamışlardı. Öyle ki Hz. Peygamberin selamını dahi almamışlardı. Bunu üzerine Hz. Peygamber de şöyle demişti: "Dinde aşırıya gidenler ve zorlamaya kaçanlar helak olmuşlardır." Muhammed b. Ali b. Atıyye Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fi muâmeleti'l-Mahbûb* (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 2001), 1/265.

¹³ Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Tabakātu's-sûfiyye*, thk. Nûreddîn Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1986), 131-134.

Vahşet kavramının, sūfî düşüncede kendine has anlam havzasını iyi anlayabilmek için, öncelikle sūfîler nazarında yalnızlığın çerçevesini tespit etmek gerekir. Zira vahşet kavramı da –sūfîlere has- bir yalnızlığı ifade etmektedir ve anlamsal özgünlüğü, ancak sūfî düşüncede yalnızlığın hangi boyutları ile anlam kazandığının anlaşılmasıyla ortaya çıkabilir.

Yalnızlık her haliyle kişisel bir tecrübedir. Fakat burada tecrübî boyut ile erken dönemde, daha çok sūfîlerin gündelik hayatlarında ortaya çıkan ve yalnızlığı niteleyen kavramlarla ifade edilmeyen, bilhassa sefer/seyahat ve tevekkül ile ilgili rivâyetlerde karşılaşılan, belirlenmiş bir ritüelden ziyade, daha sade ve plansız yaşanan bir yalnızlık kastedilmektedir. Söylem boyutu nitelemesi ise tasavvufun sistematik hale gelmesiyle birlikte, yalnızlığın hususî bir uygulamaya dönüşümü ve akabinde konu ile ilgili kullanılan kavramların anlamsal çerçevesi için kullanılmaktadır.

2.1. Tecrübî Boyutta Yalnızlık

Hicrî ikinci asırdan itibaren, sūfîlerin *zâhid*, *âbid*, *fukarâ*, *seyyâhîn* gibi isimler altında, kendilerine has dinî iç dinamikleri olan özel bir zümre halini almaya başlamaları ile birlikte yalnızlığın, bu zümrenin özel bir yöntemi ya da bir yaşam biçimine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Onlar insanlardan uzaklaştıkları, sahralarda dolaştıkları ve mağaralara sığındıkları için *şikeftiyye* ismini almışlardı.¹⁴ Mağaralara sığınmak, ıssız sahralarda dolaşmak, özel bir yöntem olmasa da, zâhidlerin kendilerini toplumdan tecrit ederek yalnız kalışlarına, insanlardan uzak bir hayat tercihlerine iyi bir örnektir. Dolayısıyla yalnızlık etrafında şekillenen bir eylem ve söylem biçimi de, erken dönemden itibaren tasavvuf düşüncesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu süreç, onların gündelik yaşam biçimlerinin analiz edilmesi ve sonraki dönemlere ulaşan rivâyetlerde kullandıkları kavramların tetkiki suretiyle iki farklı kanaldan takip edilebilir. Tasavvufun tarihî ve ilmî yapısına ait erken dönem eserlerde, *halvet*, *uzlet* gibi, doğrudan bir uygulamayı ifade eden bölümler dışında bilhassa *sefer*, *seyahat* ve *tevekkül* ile ilgili rivâyetlerde yoğun bir yalnızlık teması kendini göstermektedir. Bu rivâyetlerdeki yalnızlık, halvet ve uzletten farklı olarak, sūfînin gündelik hayatının bir parçası ya da başka bir deyişle onun bir yaşam şeklidir. Sūfî taife, kendilerine has hayatı kurarlarken, bir nevi yalnızlık da bu hayatın tabîî bir unsuru olarak kendiliğinden gelişmiştir. Onlar çeşitli sebeplerle sefere çıktıklarında çölleri katediyorlar, sahralarda konaklıyorlar yahut bir dağ başında vahşî hayvanlarla geceliyorlardı. Ya da sūfî tarzda tevekkülün icabını yerine getirebilmek için, korkutucu bir yalnızlık ile yüzleşmek zorunda kalıyorlardı. Belki burada yalnızlık başlı başına bir yöntem değildi ama yolun da doğal bir gereği idi.

¹⁴ Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *Kitâbu't-ta'arruf lîmezhebi ehl-i't-tasavvuf*, nşr. A. J. Arbery (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994), 6.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

Sûfîlerin belirgin niteliklerinden biri tuttıkları yolu sefer ve seyahat üzere inşa etmeleridir¹⁵ ve bu ilginç yolculuk hikâyelerinde yalnızlığa dair önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Örneğin İbrâhîm b. Edhem'in (öl. 161/778) dünyevî hayatı terkenden sonra çıktığı uzun seyahat, aynı zamanda bir yalnızlık öyküsü olarak da değerlendirilebilir. Tasavvufî manada ruhî değişim ve terakkînin en ince noktalarını göstermesi bakımından başlı başına bir tetkiki hak eden Edhem'in bu yolculuğu yalnızlıkla örülüdür ve geçirdiği değişimin arka planını tek başınalık doldurmaktadır. O, çölde Hızır ile karşılaştığında yalnız başınadır ve ilmîni bu ıssızlığın içinde kazanmıştır. Bir dağda karşılaştığı Eslem b. Yezîd el-Cühenî adlı zâhid bir karakterin kendisine "Seni bu dünyadan çıkaran şey nedir?" diye bir soru sorması da yolculuk ile kastın bir nevi yalnızlıkla şekillenen zühd hayatı olduğuna işarettir.¹⁶ Nitekim Edhem, Allah ile ünsiyetin başkalarından uzaklaşmayı (vahşet)¹⁷ gerektirdiğini bildiği için dağlara çekilen bir şahsiyetti.¹⁸ Ebû Türâb en-Nahşebî'nin (245/859) çokça sefere çıktığı, çölde seyahat ettiği ve vücudunun vahşî hayvanlar tarafından parçalandığı söylenir.¹⁹ Ya da Muhammed b. İsmâîl, yirmi yıldan beri Ebû Bekir Zekkâk ve Ebû Bekir Kettânî ile sefer halinde olduklarını, insanlardan kimseyle bir araya gelmediklerini ve dostluk kurmadıklarını söylemiştir.²⁰ Bu örneklere, gerek sûfîlerin hâl tercümeleri gerekse erken dönem tasavvufu izah eden klasik eserlerin sefer ahkâmı bölümlerinde bolca rastlamak mümkündür. Hatta Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfiyye* adlı eserinde, sûfîlerin tanıtıldığı kısımlara kabaca bir bakılınca bile, bu taife arasında seyahatin ne denli mühim bir uygulama olduğu ve adeta yolculuk ile yalnızlığın nasıl sürekli yan yana zikredildiği görülecektir. Aynı şekilde, tevekkül bahisleri de sûfîlerin yalnızlıklarını ortaya koyan anlatımlarla doludur. Nahşebî, tevekkül inancını zedeler diye çöllere azıksız ve bineksiz çıkıyor;²¹ İbrâhîm el-Havvâs, (öl. 291/904) çölde cinlerden, azıksız bir adam görüyor ve adam ona, *bizde de tevekkül esasına göre seyahat edenler vardır*²² diyor; bir başkası çölde yalnız başına giderken Hızır'la karşılaşılıyor ama tevekkül kaidelerini bozacağı korkusuyla onunla yol arkadaşlığını kabul etmiyor, Ahmed b. Hammâd Serahsî uçsuz bir çölde yalnız

¹⁵ Hücvârî, *Hakikat Bilgisi*, 113.

¹⁶ Sülemî, *Tabakât*, 31-35.

¹⁷ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Cidde: Dârü'-Minhâc, 2011), 8/510.

¹⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 3/1106.

¹⁹ Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Kahire: Dâru Cevâmii'l-Kilem, ts.), 59.

²⁰ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd, Tâhâ Abdalbâkî Sürûr (Mısır: Dârü'l-Mektebeti'l-Hadîs, 1960), 250.

²¹ Hücvârî, *Hakikat Bilgisi*, 185, 250, 257.

²² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 198.

başına iken bir aslanla karşılaşır, bu hayvanın îsârından dolayı hidayete eriyordu.²³ Sonuç olarak, daha pek çok örneği bulunan sefer ve tevekkül hikâyelerinde sûfiyâne hayatın arka planını kaplayan atmosfer, yalnızlığın sırf bir uygulama değil sûfinin yaşam tarzını belirleyen temel bir olgu olduğunu göstermektedir.

2.2. Söylem Boyutuyla Yalnızlık

Sade ve söylemden çok eylemin ön planda olduğu zühd döneminden, daha felsefî ve nazarî bir döneme geçişle birlikte, yalnızlık da bir değişim geçirmiştir. Tasavvufun amelî yönü sûfiler için hiçbir zaman önemini kaybetmemişse de, Râbiatü'l-Adeviyye (öl. 185/801?), Bâyezîd el-Bistâmî (öl. 234/848?), Hâris b. Esed el-Muhâsibî (öl. 243/857), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) gibi isimlerle, tasavvuf söylem yönünde de büyük bir atılım sergilemiştir. Bu yeni dönem bir yanıyla tasavvufun sistematik ve ilmî bir yapı kazanması, bir yanıyla da soyut ve terminolojik bir dilin oluşumu anlamına gelmektedir. Bir nevi tasavvuf artık yerleşik ve müesses bir nizam olarak farklı bir yapıya kavuşmuş, akabinde müesses bir nizamın gereği olarak sûfî uygulamalar şekillenmiş ve kavramlar da bu minvalde terim anlamlar kazanmışlardır. Bu dönemde yalnızlık sûfiler nazarında halvet²⁴ ve uzlet²⁵ ile ifade edilen özel bir uygulama halini alırken,²⁶ aynı zamanda kavramsal bir çeşitlilik de ortaya çıkmıştır. Örneğin, Ebû Nasr es-Serrâc'a (öl. 378/988) Bağdat'ta bir halvethâne (hâne be-halvet) tahsis edilmiş ve oradaki dervişlerin eğitim işi de ona bırakılmış, İbn Hafîf (öl. 371/982) öldüğünde birbirine bitişik kırk çileye²⁷ girmiş, Ebû Osmân el-Mağribî (öl. 373/983), yirmi yıl uzlet hayatı yaşadıkdan sonra halkın arasına dönmüş, Ebû Abdillah es-Subeyhî otuz yıl evinden çıkmamıştır.²⁸ Cüneyd, Allah ile ünsiyetin

²³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 137.

²⁴ "Halâ" sözlükte, ıssız olmak, تنها olmak, biriyle baş başa kalmak gibi anlamlara gelir. Halvet de tasavvufta kulun kimsenin görmediği bir yere çekilerek Rabbi ile baş başa kalması, muhadese etmesi gibi anlamlarda kullanılır. Muhammed b. Mükerrrem el-Afrikî el-Mısırî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "Halâ", 14/238; Ali b. Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.), "Halvet", 89; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istilahâtu's-sûfiyye*, thk. Abdü'l-Âl Şâhîn (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), "Halvet", 180; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazme Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), "hlv", 6/5729-5730.

²⁵ Uzlet uzaklaşmak, bir şeyden fizikî ya da kalben ayrılmak ya da inzivâ ve inkitâ ile halktan bağıni koparmak anlamında kullanılır. İbn Manzur, "Halâ", 14/440; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2009), "azl", 564-565; Cürcânî, "Uzlet", 126.

²⁶ Bir yere çekilip özel olarak yalnız kalma şeklindeki anlamıyla halvete, erken dönemde pek rastlanılmamaktadır. Tosun, *Halvet ve Uzlet*, 21.

²⁷ Keşfü'l-mahcûb'un Farsça metninde kavram *çile* olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar, çile ve erbaîn tarzı riyâzetler düzenli bir şekilde tarikatlar döneminde başlıyorsa da, Hücûvîrî, İbn Hafîf'in uygulamasını çile kavramıyla ifade etmektedir. Ali b. Osman el-Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. Mahmud Âbidî (Tahran: Sürûş, 2006), 70, 473-474. Makalenin kalan kısmında, eserin Farsça metni için *Keşfü'l-mahcûb* kısaltmasını kullanacağız.

²⁸ Hücûvîrî, *Hakikat Bilgisi*, 250, 385; Sülemî, *Tabakât*, 329.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

alametini halvetten zevk almakta görürken, Yahyâ b. Muâz (öl. 258/872) zühdü halvet ile mukayyet kılmış, yahut Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996), manevî yolda ilerlemenin dört esasından birinin halvet olduğunu söylemiştir.²⁹ Misaller hayli çoktur.

Tasavvufun müesses ve ilmî bir evreye adım atmasıyla birlikte, kavramların da bu minvalde derûnî ve tasavvuf disiplinine has anlamlar kazandıklarına yukarıda değinmiştik. Bu değişim ve dönüşümü tevbe, şükür, tevekkül, zühd gibi pek çok kavram üzerinden de takip edilebilir. Biz ise konumuz özelinde, sefer kavramının dönüşümü ile yalnızlık arasındaki bağı –tartışmaya açık olmakla birlikte- irdelemek istiyoruz. Kelâbâzî'nin tasavvufun on esasından biri saydığı sefer,³⁰ ilk zamanlarda birincil anlamıyla bir yolculuktu. Erken dönemlerde sefere çıkmak denildiğinde ya hacca gitmek, ya bir şeyhi ziyaret etmek yahut bir hikmete ulaşmak amacıyla, bilindik anlamda bir yerden bir yere gitmek kastediliyordu. Yalnızlık da bu fiziki seyahatlerin doğal bir sonucu idi. Fakat daha sonra ayakla yapılan sefer, kalp ya da ruh ile yapılan sefere doğru bir değişim göstermiştir. Şeyhlerden birine hiç sefere çıkıp çıkmadığı sorulduğunda, “Yer seferini mi gök seferini mi kastediyorsun? Yer seferini diyorsan hayır, gök seferini diyorsan, cevabım evettir.” demiştir.³¹ Yolculuk, beden bir yerden bir yere gitmesi iken, ruhun bir hâlden bir hâle seyrine dönüşmüş, yani seferden seyre bir geçiş olmuş,³² böylece mesafeler artık başka bir seyahat ile kat edilmiştir. Hücvârî'nin Şeyh Muzafferden bir rivâyeti buna iyi bir örnektir: “Büyüklerin çölleri geçerek ve sahraları aşarak elde ettikleri şeyleri, ben minder ve sedir üzerinde otururken elde ettim.”³³ Bu zihniyet değişim ve gelişimi, seyahatlerde yaşanan yalnızlığın, ikâmet halinde ve sistemli olarak yaşanılmasına yol açmıştır. Sefer kavramının değişen çehresi ile yalnızlık da halvet, uzlet gibi kavramlarla, Hakk'a doğru yol almanın bir vasıtası haline gelmiştir.³⁴

²⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 1/273-1105; Sülemî, *Tabakât*, 239. Ayrıca, halvetin, hususî bir uygulamaya dönüşüm süreci hakkında geniş bilgi için Tosun, *Halvet ve Uzlet*, 95-108.

³⁰ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 61.

³¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321.

³² Mehmed A. Aynî, *seyrde mekân değişimi olmadığını, yolculuğun yalnız manevî yollarla yapıldığını ifade etmektedir. Aynî, Tasavvuf Tarihi*, 260.

³³ Hücvârî, *Hakikat Bilgisi*, 231.

³⁴ Halvetin özel bir yönteme dönüşümünü daha belirgin hale getiren bir husus da, sohbet ve halkla konuşmanın halvete karşıt bir görüş olarak ortaya çıkmasıdır. Bu ikilik sadece bir riyâzet biçiminin kabulü ya da reddi değil, iki ayrı sûfî kanadın tasavvufî hayatın idâme ve ikâmesine dair benimsedikleri yöntem farkı ile de alakalıdır. Örneğin, mühim simalardan Hüseyin en-Nûrî'nin (öl. 295/908) dervişler için sohbetin farz, uzletin ise makbul bir şey olmadığını, sohbetten ayrılmamak gerektiğini, Ebû Saîd İbnü'l-Arabî'nin sebât ehlinin vecdinin halvetten uzak

Bahsi geçen rivâyetlerin kesin tarihlerini bilinmemekle beraber, bu rivâyetler zühdden felsefî tasavvufa geçişin zihnî kodlarını göstermeleri bakımından önem arz etmektedirler. Tasavvufun ilmî yapısının inşasında öncülük eden ilk müelliflerin eserlerine bir göz atıldığında, bu dönüşümle şekillenmiş kavramlarla sûfî yalnızlığının ifade edildiği görülecektir.

Aşağıda değinilecek olan *vahşet* dışında sûfiler, *tecrîd-tecerrüd*, *infirâd*, *vihdet* kavramlarını da değişik yönlerden yalnızlığı ifade etmek için kullanmaktadırlar:

Tecrîd-Tecerrüd: Genel olarak yekûn varlıktan soyutlanmak, bedeniyle yalnız kalmak kadar kalbini de her şeye karşı yalnız bırakmak, yalnızlığa yönelmek mânâlarında kullanılmıştır. “Hz. Ebû Bekir, *tecrîd* hâlinde (hâl-i *tecrîd*) sûf giyerdi.”; “Ruveyem, yüce hâl ve makâmlar, *tecrîde* dayalı uzun yolculuklar ve tefrîdde çetin riyâzetler menziline ulaşmıştı.”; “Fakîr dünyadan *tecrîd* olmuştur.”; Ebû Türâb en-Nahşebî, *tecrîd* ile (maddi olan her şeyi bırakarak) birçok çölü kat etmiştir.”; “Safâ ehli olanlar hırka giyerek iki cihandan *tecerrüd* ederler ve cümle me’lûfâttan munkatî’ olurlar.”; Bir mürîd, bütün dünyevî alakalardan *tecerrüd* etmedikçe ona zikir telkini uygun olmaz.”³⁵

Infirâd: Halvet gibi, yalnızlığa çekilmek manasında kullanılmıştır. Serrâc şöyle demektedir: “Bir tâife *uzleti* seçip mağaralara çekilmişler, böylece halktan kaçtıklarını ve dağlarda neflerini şerriden emin olduklarını zannetmişler ya da, *halvet* ve *infirâd* ile Allah’ın kendilerini velî kulların şerefli hâllerine erdireceğine, bunun da halk arasında olmayacağına inanmışlardı.”; Ebû Bekir el-Muallim de yalnızlığını bu kavramla dile getirmektedir: “Ne zaman ki insanlardan ayrıldım (inferedti) ve Lökkâm’a gittim...”³⁶ *Halvet* ve *infirâd*, bütün mürîdler için uygundur.”³⁷

Vihdet: Bu kavram da, yalnız kalmak manasında kullanılmıştır. Halvete benzer şekilde, yalnızlığa meyiletme yönü vardır. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demektedir: “Kim dini selim olsun, bedeni ve kalbi rahat etsin isterse, insanlardan uzaklaşsın. Çünkü bu zaman *vahşet* zamanıdır. Akıllı olan kimse, bu zamanda *vihdeti* tercih eder.”³⁸ Üveys el-Karanî, “Selâmet *vihdet*tedir.”³⁹ derken, Bişr el-

olduğunu söylemesi, Hücvîrî’nin yalnızlıkta felaket görmesi bu minvaldedir. Meşreplerdeki bu farklılık, tarikatla döneminde daha belirgin ayrımlara dönüşmüştür. Serrâc, *el-Lüma’*, 386; Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi*, 253-401.

³⁵ Sülemî, *Tabakât*, 243; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 438; Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 111-193.

³⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 277-278; 527-528; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu’l-kulûb*, 1/280.

³⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu’l-kulûb*, 1/280.

³⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 137.

³⁹ Muhammed İstilâmî, *Şeyh Feridüddîn Muhammed Attâr Nîşâbûrî Tezkiretü’l-evliyâ* (Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1346), 24.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

Hâfî (öl. 227/841), “Eğer *vihdetten vahşî* olursan, halk ile ünsiyet kurarsın.” şeklinde bir yalnızlık çerçevesi çizmiştir.⁴⁰

Görüldüğü gibi yalnızlık, sūfî hayatında çeşitli yönleriyle ele alınabilecek, terminolojik düzlemde ifade ve manâ çeşitliliğine sahip bir olgudur. Konu ile ilgili rivâyetlerin tasnifi, hâl tercümelerindeki hikâyelerin yalnızlıkla bağlantıları irdelenerek yeniden okunması, konuya çok daha geniş bir perspektif kazandıracaktır. Biz sūfî yaşam tarzının ayırıcı bir vasfı olan yalnızlığın zamanla özel bir yönetime dönüşmesi ve terminolojik bir derinlik kazanmasına temas etmekle yetindik.⁴¹

Peki, sūfîyi yalnızlığa iten sebepler neler olabilir? Necdet Tosun, halvet ve uzleti merkeze aldığı çalışmasında, bu soruya altı başlıkta cevap vermektedir: Nasslar, siyasi kargaşalar, toplumdaki ahlâkî gevşeme, şöhretten kaçmak, Allah ile ünsiyet ve tevekkül.⁴² Bahsi geçen her bir sebebin fonksiyonu elbette ki tartışılmaz. Fakat *kaygı* faktörü, tüm bu sebeplerin altında yatan asıl muharrik olsa gerektir. Yukarıdaki altı maddeyi esas alarak düşünürsek, sūfîler için bu dünya “büyük-küçük günah, isyan ve hatalarla dolu, dinî hayatlarını tehdit eden ve ahirete hazırlanmalarına engel teşkil eden”⁴³ bir yerdir. İster siyasi atmosferin kargaşası, ister ahlâkî gevşeme, ister tevekkülün gereği olsun, esasında sūfî, yaşadığı düzlemin dayattığı kaygı sonucu ya dinini hakkıyla yaşayamama korkusu yahut daha iyi yaşama gayesiyle yalnız kalmaktadır. Her ikisi de dinî yaşama dair duyulan bir kaygının itici kuvveti ile meydana gelmektedir. Bir nevi mutasavvıflar, kendi fikriyatları çerçevesinde tanımladıkları ve kurtuluşa vesile olacak salih ameli,⁴⁴ yalnızlık ile yaşanılır

⁴⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, 1/280.

⁴¹ A. Knysh, tarikatlarla birlikte halvetin özel bir uygulama olarak, sūfîlerin bir alâmet-i fârikası haline geldiğini belirtir. Uygulama açısından bu düşünceye katılmakla beraber, genel manada yalnızlığın, erken dönemlerinden beri sūfîlerin belirgin ve ayırt edici bir tavrı olduğunu düşünürsek, bu fikrin yalnızlık bağlamında kısıtlayıcı bir yönü bulunmaktadır. Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ketebe Kitap, 2020), 180.

⁴² Tosun, *Halvet ve Uzlet*, 69-79.

⁴³ Ebu'l Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli - Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 101.

⁴⁴ Salih amel kavramı bütün Müslümanlar için kapsayıcıdır. Sūfîler de bu çerçeveye dâhil olmakla beraber, kendi ilkeleri doğrultusunda salih ameli daha ince ve hassas boyutlarda değerlendirmişlerdir. Örneğin Marûf Kerhî'ye, Allah'a itaat edenlerin bu taate nasıl kadir oldukları sorulunca, “Kalplerinden dünyayı çıkararak. Şayet onların kalbinden dünyadan bir şey bulunsa, secdeler sahih olmaz(dı).” demiştir. Takdir edilecektir ki genel manada, Müslümanlar ölçülü olmak kaydıyla dünyevî isteklere sahip olabilirler ve bu durum ibadetleri zedelemes. Fakat sūfîlerin dinî yaşamdaki hassas ölçüleri, kalpten dünyevî her şeyi temizlemeyi gerektirir ki aksi durumda –sūfîler için- ameller de ziyan olur. İşte yalnızlık da sūfî ölçeğindeki salih ameli elde etme vasıtalarından biridir. Sülemî, *Tabakât*, 89.

kılmaya çalışmışlardır. Süfyân es-Sevrî'nin (öl. 161/778), "En iyi ibadet halvettir."⁴⁵ Ebû Bekr el-Verrâk'ın (öl. 280/893), "Dünya ve ahiretin hayrını halvette ve kıllette buldum. Şerrini ise ihtilâta ve çoklukta buldum."; Zünnûn el-Mısırî'nin (öl. 245/859), "Halvetten fazla insanı ihlaslı olmaya sevk eden bir şey görmedim."; Cüneyd-i Bağdâdî'nin, "Kim dininin selim, bedeni ve kalbi rahat etsin isterse, insanlardan uzaklaşsın. Çünkü bu zaman vahşet zamanıdır. Akıllı olan kimse, bu zamanda vihdeti tercih eder."; Şuayb b. Harb'in, "Kardeşim, bil ki ibadet ortaklaşa olmaz. Allah'tan başkasıyla ünsiyet kuran, Allah ile kuramaz."⁴⁶ şeklindeki sözleri, onların yalnızlık ile salih amel arasında nasıl bir bağlantı kurduklarını gösteren çok sayıdaki örnekten sadece bir kısmıdır. Ezcümle sûfînin yalnızlığı, Allah ile arasındaki münasebetin keyfiyetine dair kaygılı olmasıyla ilgilidir. Münasebetin olumlu yahut olumsuzluğunu belirleyen temel faktörlerden biri ise sûfînin beşerî varlıklarla bağlarının hangi yönde seyrettiğidir.

Sûfîyi kaygılandıran Allah'ın huzurunda olup olamama ikileminde beliren yalnızlığın sarsıcı bir boyutu da sûfînin ruh dünyasını derinden etkilemektedir. *Vahşet*, bu boyutun terminolojik bir karşılığı olarak hüznün, yabancılaşma ve salt yalnız kalışı ihtiva eden özel bir anlam derinliğine sahiptir.

3. Tasavvufta Bir Yalnızlık Çeşidi Olarak Vahşet

Yukarıda, yalnızlığa dair çeşitli kavramlara değinilmiştir ve bu kavramların her biri, yalnızlığın belirli bir yönüne vurgu yapmaktadır. *Halvet* ve *uzlet* yalnızlığın bir uygulamaya dönüşümünü, *infirâd*, *tecrîd* de yine bir niyet olarak yalnızlığa yönelmek ve soyutlanma niyetini ifade etmektedir. Fakat *yalnızlık* denildiğinde, üst çatıda bütün anlamları kapsayacak bir tasavvuf terimi olarak ne düşünülebilir? Örneğin *halvet*, bizzat yalnızlığın kendi mahiyetine dair bir özellikten ziyade ona yönelmek ile ilgilidir. Bu noktada *vahşet* yalnızlığı karşılayacak bir kavram olarak teklif edilebilir. Aşağıda da görüleceği gibi kavram, yalnızlığı doğrudan karşılayan bir anlamsal genişliğe sahip görünmektedir.

Vahşet, (وحشت) sözlükte v-h-ş kökünden türemiştir. İssız olmak, diğer şeylerden boş ve uzak olmak anlamlarında kullanılır. İnsanlarla yakınlığı olmayan her şey için de kullanılır. İnsanlar bir evi terk ettiklerinde, bu evin durumunu ifade etmek için evin vahşî kaldığı söylenir. Bir insanın yolda tek başına yürümesi de bu fiil ile ifade edilmiştir.⁴⁷ Vahşette, uzaklık, tenhalık, bir nevi yabancılaşma ve uyumsuzluk da söz konusudur. İnsanlarla ünsiyet kuramayan hayvanlar için

⁴⁵ Feridüddîn Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 223.

⁴⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 136-137.

⁴⁷ İbn Manzur, "vhş", 6/368-371.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

bu tabir kullanılmaktadır. Vahşet, gam, keder, gussa anlamlarına da gelmektedir.⁴⁸

Vahşet, erken dönemden itibaren, zâhid ve sûfiler arasında kullanılan bir kavramdır. Tespit edilebildiği kadarı ile İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778) ile başlayan süreçte kavram, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Mansûr b. Ammâr (ö. 225/840), Yahyâ b. Mûaz (ö. 258/872), Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874), Abdulah b. Hubeyk (ö.?), Ahmed b. Ebi'l Verd (ö. 263/876), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Hamza el-Horasânî (ö. ?, Cüneyd'in akranı), Ahmed b. Mesrûk (ö. 298/910-11), Ruveyym b. Ahmed (ö. 303/915-16), Alî b. Sehl el-İsfahânî (ö. 307/919), İbn Atâ (ö. 309/922), Ebü'l-Hüseyn el-Verrâk (ö. 320/932'den önce), İbrâhîm el-Kassâr (ö. 326/937), Muzaffer el-Kirmîsînî (ö. ?), İbrâhîm b. el-Müvelled (ö. ?), Ebû Saîd b. el-Arabî (ö. 341/952), Ebu'l-Abbâs es-Seyyârî (ö. 342/953-54), Alî b. Bündâr es-Sayrafî (ö. 359/969-70), Ebû Amr İsmâîl b. Nüceyd (ö. 366/976), Ebû Osmân el-Mağribî (ö. 373/983) gibi isimler tarafından yoğun bir yalnızlık vurgusu ile kullanılmıştır.⁴⁹ Kahir ekseriyet "vahşet" şeklinde geçen kavramın, fiil olarak "istavhaşe", ve "müstavhiş" kalıplarına da pek çok rivâyette rastlamak mümkündür. Horasan'dan Bağdat'a, Bağdat'tan İran ve Şam'a varıncaya kadar geniş bir coğrafyada aynı anlamsal içeriklerle dile getirilen kavram, yüzyılları kapsayan bir süreçte sûfi terminolojisinde yerini almıştır. Aşağıda da görüleceği gibi, *el-Lüma'*, *et-Ta'rruf*, *Kâtu'l-kulûb*, *er-Risâle*, *Keşfü'l-mahcûb*, *İhyâu ulûmi'd-dîn* gibi eserlerde sıkça kullanılmasına rağmen kavram, özel bir bahisle ele alınmamış, hâl yahut makâm gibi bir tasnife dâhil edilmemiştir. Bundan dolayı erken dönem kaleme alınan klasik eserlerde ıstılâhî tanımları bulunmamakla birlikte, sonraki dönem pek çok sözlükte, kavramın tarihsel seyrine uygun bir biçimde "yabanılık", "yalnızlık", "her şeyden uzak olmak" manasında ve *ünsün zıddı*⁵⁰ olarak ele alındığı söylenebilir.⁵¹ Modern araştırmacıardan A. Schimmel de, kavramı ünsün

⁴⁸ İsfahânî, "vhş", 858; Mütercim Âsım Efendi, "vhş", 6/2868.

⁴⁹ Sülemî, *Tabakât*; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1988), 9-10.

⁵⁰ Örneğin Abdürrezzâk el-Kâşânî, kavramı, ünsü tanımlarken, bidâyette tâat ile üns, isyan ve muhalefetten vahşet şeklinde kullanmıştır. Abdürrezzâk el-Kâşânî, "Üns", 276.

⁵¹ Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-sûfiyye* (Beyrut: Dendele, 1981), "el-Vahşe", 1181; Refik el-Acem, *Mevsûatü mustalahâti't-tasavvufi'l-İslâmî* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1999), "Vahşet", 1081; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), "Vahşet", 685; Zafer vd. Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), "Vahşet", 1166; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2005), "Vahşet", 211; Hasan Şarkavî, *Mu'cemu Elfâzi's-sûfiyye* (Kahire: Müessesesi-i Muhtâr, 1987), "el-Vahşe", 282.

tamamlayıcısı olarak görmüştür.⁵² Genel bir çerçevesi çizilen bu geniş ve belli bir anlama odaklı kullanım alanı göz önüne alındığında, vahşetin tasavvuf terminolojisi içerisinde, yalnızlığa dair özel bir muhteva ile yer aldığını söylemek mümkün görünmektedir. Öyle ki kavramın işaret ettiği yalnızlığın bu boyutu diğer kavramlarda bulunmamaktadır. Bu açıdan sûfi yalnızlığı için, adeta madalyonun diğer tarafını gösteren kavram vahşettir.

Vahşet kavramının geçtiği rivâyetlere incelendiğinde, iki farklı yaklaşım göze çarpmaktadır: İlkinde vahşetin tavsiye edilen, sûfinin ayırıcı bir vasfı olarak nitelenen, ikincisinde ise korkulan, bunaltıcı ve üzücü yönü ön plana çıkmaktadır. Biz bu iki durumu, *olumlu anlamıyla vahşet* ve *olumsuz anlamıyla vahşet* olarak kodluyoruz.

3.1. Olumlu Anlamıyla Vahşet

Olumlu anlamıyla vahşet, insanlardan ya da Allah dışındaki her şeyden uzak kalmak, başka bir ifadeyle, kurgulanan hayatın gereği olarak oluşan bir yalnızlığın tam ortasında bulunmaktır. Kavram bu haliyle, yalnızlığın ortaya çıktığı zaman ve mahiyet itibarıyla diğerlerinden ayrılır. Örneğin halvet ya da uzlet, Allah ile baş başa kalabilmek için yalnızlığa yönelmekle ilgili iken vahşet, Allah'la baş başa kaldıktan sonra ortaya çıkan bir yalnızlık türüdür. Bir bakıma diğer kavramlarda, Allah ile yakınlığın oluşumunda sebep teşkil eden yalnızlık, *vahşet* söz konusu olunca, bir sonuç ve gereklilik niteliğindedir. Diğer bir deyişle diğer kavramlar eylem, vahşet ise durumdur. Ruveym b. Ahmed (öl. 303/915-16), bir şiirinde şöyle demektedir: “Dostluğunla beni kendine yaklaştırdın (beni ünsiyete erdirdin), ben de böylece bütün beşerden vahşî oldum.”⁵³ Sûfi, *ünse* ulaşınca, bu onun kalan her şeyle bağını keserek, beşer karşısında yalnız kalmasını sağlar. Yine Ruveym'in şu sözü bu meyandadır: “Üns, mahbûbundan başkasından müstavhiş olmandır.”⁵⁴ Ali b. Sehl el-İsfahânî'nin (öl. 307/919): “Üns billah, halktan –Allah'ın velileri hariç– müstavhiş olmaktır.”⁵⁵ tanımını da bu çerçevede zikredilebilir.

Vahşetle ifade edilen yalnızlığın, tabir caizse agresif ve beşer ile uyumsuzluk içeren bir yanı da vardır. Şiblî'nin üns tanımında, uyumsuzluğu işaret eden bir muhteva kendini hissettirmektedir: “Üns, senin senden, nefsinden ve her şeyden vahşetindir.”⁵⁶ Ebû Ali Dekkâk'ın (öl. 405/1015) üns-vahşet ikilemi de

⁵² Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018), 192.

⁵³ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 77.

⁵⁴ Sülemî, *Tabakât*, 184.

⁵⁵ Sülemî, *Tabakât*, 235.

⁵⁶ Tercümelere, vahşet kavramı “sıkılmak” olarak da geçmektedir. Bununla birlikte sıkılmak yanında, her şeye karşı yalnız kalmak ve kendini yalnız hissetmek, terk edilmişlik duygusu daha ağır basmaktadır. Yahyâ b. Muâz'ın, “Vihdet, siddîklerin temennisidir. İnsanlarla üns ise onların vahşetidir.” sözü, Allah ile olan münasebet ölçüğünde, insanlarla bir arada bulunmanın asıl

Tasavvufî Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

uyumsuzluğu gösteren bir başka örnektir: “O’nunla ünsiyet etmek, gayrisından vahşî olmaktır. O’dan gayrisından müstavhiş olan da O’ndan başkasından söz etmez.”⁵⁷ Fakat bu arzu edilen bir yalnızlıktır ki, hakiki nimetlere ulaşmanın da yoludur: (Ubeydullah b. Osmân), “Güzellikler ve nimetler, insanlardan vahşî (müstavhiş), Allah ile yakın olan ve hatalarına gözyaşı dökenler içindir.”⁵⁸

Ebû Hamza Horasânî’nin vahşet ile ilgili sözleri kavramın ruhen her şeye karşı duyulan yalnızlıktaki derinliği göstermesi açısından önemlidir: Ona garîb kimdir diye sorulunca demiştir ki: “Ülfetten müstavhiş olandır. O (garîb) ki ülfetten müstavhiştir. Her kim her türlü ülfeti vahşet eder (*vahşet kerd*) o garîbdir. Dervişin dünya ve ahirette vatanı ve ülfeti yoktur. ... O masivadan munkatı olunca her şeyden de müstavhiş olur ve garîb olur. Ki bu da en yüksek derecedir.”⁵⁹

Bir başka yönden *vahşî* olmak sûfinin ayırıcı niteliğidir ve bu yolu hakkıyla yürüdüğüne delalettir. Yahyâ b. Muâz (öl. 258/872), “Marifet ehli, Allah’ın yeryüzündeki vahşîleridir. Hiç kimse ile ünsiyet kurmazlar. Zâhidler bu dünyada, ârifler ise ahirette garîbdirler.”⁶⁰ demiştir. Muâz, sûfiyi mertebe yönünden tanımlayan bazı isimleri, bir takım özellikleri ile tasnif ederek, marifet ehli için ayırıcı vasfın vahşet olduğunu söylemektedir. Deyim yerindeyse, gerek amelî yönden yüksek makamları elde edenlerle, gerek doğrudan bir isimlendirmeye, belli bir zümrenin karakteri, vahşet ile nitelenmektedir. Muâz bu taifeye marifet ehli derken, Semnûn (b. Hamza?) (öl. 298/911?), başka bir isim kullanmaktadır: “Sâdık fakîr, cahilin mevcûd ile ünsiyet kurduğu gibi mefkûd ile ünsiyet kurar ve cahilin mefkûddan vahşeti gibi mevcûddan vahşî olur.”⁶¹ Ebû Saîd İbnü’l-Arabî (öl. 341/952) ise vahşeti fukaraya hasreder: “Ona fukarânın ahlâkından sordular. Dedi ki: Onların ahlâkı fakr anında sükûn, vücûd anında ızdırâb, himmetler ile üns, ferahlık

yalnızlık olduğunu açık şekilde ortaya koymaktadır ki aşağıda zikredilecek diğer rivâyetlerde de aynı anlamsal vurgu hâkimdir. Fakat sıkılmak da esasen uyumsuzluk ve yalnızlık ile örtüşür. Nitekim Süleyman Uludağ da sözlüğünde vahşeti tanımlarken, bu bağlantıyı işaret etmiştir: “Sıklıma, yabanıl olma. Yalnız ve tek başına yaşamak, halkla olmaktan sıkılmak.” Bu tanımdan hareketle, sıkılmanın da kişiyi yalnızlığa ittiğini düşünmek sanıyoruz yanlış olmayacaktır. Süleyman Uludağ ayrıca Şiblî’nin yukarıdaki sözünü şu şekilde izah etmektedir: “Allah ile üns halinde bulunan kimse O’ndan başkası ile olunca sıkılır. Nefsi bile olsa.” Serrâc, *el-Lüma’*, 97-386; Sülemî, *Tabakât*, 112; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 173; Uludağ, “Vahşet”, 211.

⁵⁷ Hücûvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 247.

⁵⁸ Sülemî, *Tabakât*, 27.

⁵⁹ Hücûvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 223.

⁶⁰ Sülemî, *Tabakât*, 112.

⁶¹ Serrâc, *el-Lüma’*, 151.

anında vahşettir.”⁶² Yani sūfî ölçüsünde salih ameli usulünce icra edenlerin kazancı vahşettir. Birkaç örnek verelim:

Ebu’l-Abbâs b. Atâ (öl. 309/922): “Kalplerin hem cinsleri ile ünsiyeti, Hakk’ın kaynağından vahşettir. Kimin kalbi Allah ile ünsiyet kurarsa, O’nun dışındakilerden vahşî olur.”⁶³

Hücvârî de vahşeti üns ile tanımlamıştır: “İman Hakk ile üns ve O’nun gayrısından vahşettir.”⁶⁴

Muzaffer el-Kırmîsînî: “Kim Allah’a sıdk ile ibadet ederse (muamelesi sıdk ile olursa), insanların (mahlûkatın) sohbetinden müstavhiş olur.”⁶⁵

Mutarریف b. Abdillâh eş-Şihhîr şöyle diyor: “Ünsiyetin Allah ile yönelişin de O’na olsun. Allah’ın kulları vardır ki onların vihdet hâlindeki ünsiyetleri insanların arasındakinden daha şiddetlidir. Onlar, insanların vahşet hâlinde oldukları durumda üns, üns halinde oldukları durumda da vahşet hâlinde olurlar.”⁶⁶

“Sûfîler şöyle demişlerdir: Allah’ın öyle kulları vardır ki.. onlar kendilerini Allah’tan alıkoyan her şeyden vahşî olmuşlardır.”⁶⁷

Serrâc üns ehlini üçe ayırır: 1. Zikirle ünsiyet kuranlar ve gafletten müstavhiş olanlar. 2. Tâat ile ünsiyet kuranlar ve günahattan vahşî olanlar. 3. Allah ile ünsiyet kurup kalbi meşgul eden havâtırdan vahşî olanlar.⁶⁸

“Allah’tan razı olanların menzilleri üns bahçesinden başkası değildir. Onlar hâzır-gâib, vahşî-arşî, cismânî-rûhânî, muvahhid-rabbânîdirler.”⁶⁹

Görüldüğü gibi vahşet bir sürecin meyvesi, bir kazanımdır. Elde edilen bir mertebenin ya da hak edilen bir ismin sıfatı olarak kullanılmaktadır. İfade edildiği gibi bu bir yöneliş ve sebep değil, tahakkuk etmiş ruhî terakkînin bir sonucudur. Böylesi bir mertebede halvette olduğu gibi fiziksel yalnızlığa da ihtiyaç kalmamakta, sūfî, Allah ile olduğu için, doğal olarak diğer her şeye karşı vahşî bir hâle gelmektedir.

Buraya kadar –ayırıcı vasfı ile vahşet de dâhil olmak üzere- yalnızlık olumlu anlamlarıyla ön plana çıkmaktadır. Acaba sūfinin gerçekten kendisini yalnız hissettiği bir kırılma anı yok mudur? Günlük dilde kullanımına yakın bir

⁶² Sülemî, *Tabakât*, 430.

⁶³ Sülemî, *Tabakât*, 272.

⁶⁴ Hücvârî, *Keşfü’l-mahcûb*, 196.

⁶⁵ Sülemî, *Tabakât*, 396.

⁶⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 96.

⁶⁷ Serrâc, *el-Lüma’*, 96.

⁶⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, 96-97.

⁶⁹ Hücvârî, *Keşfü’l-mahcûb*, 270-271.

şekilde, sūfînin terk edilmişliği hissettiği anlar da vardır ki vahşetin bir yüzü de burada ortaya çıkmaktadır.

3.2. Olumsuz Anlamıyla Vahşet

Sūfîler *halvet* kavramını kullandıklarında bilindik manada yalnızlığı kastetmezler. Aksine, halvetteki sūfî, Allah'ın huzurunda olabilmek için, bilinçli bir eylemle, başka insanların olmadığı bir yere çekilir. Bu halvetin *biriyle baş başa olmak* şeklindeki anlamsal muhtevası ile de ilgilidir. Sūfî lisanında bu anlam Allah ile baş başa olmak şeklini almıştır. Vahşetin olumsuz yönünde ise halvetin zıddı bir yalnızlık meydana gelmektedir. Şöyle ki sūfî, halvette esasen yalnız değildir ve onun insanlarla bir arada olmaması, bir problem teşkil etmemektedir. Gündelik dildeki yalnızlığın olumsuz çağrışımları, bu anlamda sūfî için bağlayıcı değildir. Halvet bir amaca matuftur. Fakat sūfî, şu ya da bu şekilde, Allah'ın huzurunda bulunmaya muvaffak olamazsa, bu kez gerçek manada kendini terk edilmiş, bir ıssızlığın içine atılmış ve yalnız hissetmektedir. Paradoksal bir şekilde, sūfî -halvet- ile aradığını bulamadığında yalnız kalmaktadır ki bunun terminolojik karşılığı vahşettir. Vahşet ve halvetin -diğer kavramların da- keskin bir şekilde ayrıldığı, sūfîye has olan yalnızlığın açıkça ortaya çıktığı nokta burasıdır.

Nihai derecede, görünür her şeyin, ehadiyyet ile aynü'l-cem' menziline kaybolup gitmesi⁷⁰ manasındaki üns, aynı zamanda sūfî için korkulan yalnızlığın doğuş yeridir. Üns tahakkuk ettiğinde meydana gelen yalnızlık, tahakkuk etmediğinde korkutucu yüzüyle kendini göstermektedir. Allah'a yakınlıkla bağlantılı bu anlamı, en somut şekilde sanıyoruz Hz. Mûsâ ile Allah arasındaki konuşmayı işârî olarak yorumlayan Hücûvîrî'de bulabiliyoruz: "Hz. Mûsâ'ya Allah, "ayakkabılarını çıkar,"⁷¹ "asanı at"⁷² (dedi). Çünkü bunlar mesafe aletleridir. Vuslat yerinde, mesafe(nin) vahşeti muhâldir. (Yani, ayakkabı ve asa gibi dünyaya ait şeyler mesafeye delalet ettikleri için senin vahşetine işaretler ki, Hakk katında bunlara yer yoktur.)" ⁷³ Hz. Mûsâ'da, Sînâ dışından kalma her iz onun Allah'a uzaklığına dolayısıyla -vahşet kavramı ile- onun gerçekteki yalnızlığına işaret olsa gerektir. Oysa Hz. Mûsâ, insanlardan uzaklaşıp -bir halvet örneği olarak- Sînâ'ya geldiğinde, yani görünürde yalnız kaldığında, esas yalnızlığından kurtulmuş olmaktadır. Benzetme yapacak olursak, sūfînin üns mahalli Sînâ dağıdır. Bu hududun dışı

⁷⁰ Abdürrezzâk el-Kâşânî, "Üns", 276.

⁷¹ Tâhâ, 20/12.

⁷² Neml, 27/10.

⁷³ Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 546.

ise vahşettir. Sûfiler, ünsün tahakkuk etmediğinde ortaya çıkan istenmedik durumu kahir ekseriyet *vahşet* ile ifade etmektedirler:

Hızır (as), İbrahim b. Edhem'e, "Kardeşim Dâvud sana 'İsm-i A'zam'ı öğetti. Onunla sakın birine beddua etme, yoksa onun hem ahiretini hem dünyasını helak edersin. Fakat sana cesaret vermesi, zayıflığından kurtarıp güçlü kılması, vahşetinden kurtarıp da ünse erdirmesi ve her saat Allah'a rağbetini yenilemesi için bu isimle dua et, dedi."⁷⁴

Ebû Saîd İbnü'l-Arabî: "(Sebat ve sükûn ehlini) üns vahşetten, kurb da mesafeleri görmekten fânî kılmıştır."⁷⁵

İsmâîl b. Nüceyd, (öl. 366/976): "Allah'tan gayrısı ile ünsiyet vahşettir."⁷⁶

Kûfe'de, Mâlik b. Mesud ise şöyle demiştir: "Allah ile olup da vahşet halinde olanı görmedim."⁷⁷

Abbâs b. Mesrûk et-Tûsî, (öl. 299/910-11): "Allah dünyayı vahşet ile damgalamıştır ki, itaatkârların ünsiyeti yalnız Allah ile olsun."⁷⁸

"Gıpta edilen niceleri vardır ki hâlleri ters dönmüş, kötü amelleri arzulamışlar; böylece üns hâlleri vahşete, huzûr halleri gaybete tebdîl olmuştur."⁷⁹

"Gaybette hicâbın vahşeti, huzûrda keşfin rahatı vardır."⁸⁰

Örnekler çoğaltılabilir. Rivâyetlerin ortak vurgusu ise, Allah'a vuslatın gerçekleşmediği zaman ortaya çıkan yalnızlıktır. Bu yalnızlığa üzüntü, ıssızlık ve Allah'tan gelen bir ceza duygusu sinmiş görünmektedir. Hz. Musâ'nın olayına benzer bir olayı Kuşeyrî nakletmektedir: Ebû Yakûb el-Akta', on gün aç kaldıktan sonra, yiyecek bulurum ümidiyle bir vadiye gider ve yerde gördüğü bir şalgama elini uzatır. Fakat bu esnada kalbinde bir *vahşet* hissederek ve şalgamı fırlatıp atar.⁸¹ Ayakkabı ve asaya karşılık burada da şalgam vardır ve Allah'a en yakın olunan zamanda –ki Ebû Yakûb da on gündür çetin bir riyâzet içindedir– araya mesafe koyan dünyevî bir şeyin, kulu yalnızlığa itişisi söz konusudur. Sûfînin bir şekilde ahidini bozması, ona bir ceza ve üzüntü olarak geri dönmektedir. Takdir edilecektir ki sûfî için asıl ceza ve bundan kaynaklı hüznün sebebi, Allah'tan uzak kalmaktır. İssızlık sûfî bunu hissettiğinde başlamaktadır. Hücvârî bu hususu şöyle dile getirir: "Vakt sahibi için, âlem bazen cehenneme döner. Çünkü müşâhede içinde gaybet hâlini yaşar, habîbini

⁷⁴ Sülemî, *Tabakât*, 31.

⁷⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 386.

⁷⁶ Sülemî, *Tabakât*, 457.

⁷⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 137.

⁷⁸ Sülemî, *Tabakât*, 240.

⁷⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 159.

⁸⁰ Hücvârî, *Keşfü'l-mahcûb*, 371.

⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 201.

Tasavvufu Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

kaybettiği için vahşete düçar olur.”⁸² Sûfî böyle zamanlarda, salt bir yalnızlığın içinde kalıyor olmalıdır ki Allah’ın huzuruna çıkacak takati dahi bulamayabilir. Fudayl b. İyâz, bir gençten dua etmesini isteyince genç, üstüne bir vahşet çöktüğü için (bu onun Allah ile yakın olduğu vaktini ziyan etmesi anlamına geliyor) dua edemeyeceğini söylemiştir.⁸³ Cüneyd bir sözünde, kendisini vahşette tutup, ünsten uzaklaştırmanın da Allah olduğunu söyler.⁸⁴ Bu zıtlık, vahşetteki ceza vurgusunu ön plana çıkarmaktadır. Şiblî de, “Allah! Allah!” diyordu. Bir genç ona, neden Lâ ilâhe illallah demiyorsun? diye sorunca dedi ki: Korkuyorum ki lâ derim, Allah demeden ölürüm ben de vahşete sürüklenirim.”⁸⁵ Bu cezaya muhatap olmak sûfiyi üzmemekte, sarsmaktadır. “Adamın biri Cüneyd’e sordu: Muhibb, vaktinde(n) ne ile müteessif olur? (İçinde olduğu vakitte muhibbi ne üzer?) Cüneyd dedi ki: Kabzı bırakan bast zamanı, vahşeti bırakan üns zamanı.”⁸⁶ Ebu’l-Abbâs b. Mesrûk’un (öl. 298/910-11) hikâyesi de vahşet ve hüznü iyi bir örnektir. “Cüneyd ile birlikte Bağdat sokaklarından geçiyorduk. Bir muganni şiir okudu. Cüneyd şiddetli bir şekilde ağladı ve dedi ki: Yâ Eba’l-Abbâs! Ülfet ve ünsiyet menzilleri ne güzeldir. Muhalefet makâmı ise ne vahşîdir.”⁸⁷ Yine Mesrûk’un şu sözü, konuyu özetlemektedir: “Ünsü Allah’ın hizmetinde olmayanın ünsü tamamıyla vahşettir.... Varlığın geçiciliği ortaya çıkınca onun ünsiyeti vahşet olur. Bütün üzüntü ve vahşet, âlemde O’ndan başkasını görmekten kaynaklanır.”⁸⁸

Vahşet halindeki yalnızlık, hezimet ile de eş anlamlıdır: “Şehvet ve tamah, vahşetin neticesidir. Müstavhişin, Allah’tan da imandan da haberi yoktur. Çünkü iman Hakk ile ünsiyette olmak, O’ndan başkasından ise vahşet halinde olmak demektir.”⁸⁹ Allah’tan uzak kaldığı için vahşî olan –yalnız olan– kaybetmiştir. Adeta sûfî amacını da kaybetmiştir. Elbette girift bir yapısı olan bu yalnızlığı, yukarıda ifade edilen sûfî hassasiyetiyle kurulu olan salih amel anlayışı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Çünkü sûfiler kendilerine has sorumluluklarla salih amel işlerler ki, yapamadıklarında da karşılığı buna göre gelmektedir.

İki örnek verelim:

⁸² Hücûvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 543-544.

⁸³ Hücûvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 483.

⁸⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 95.

⁸⁵ Muhammed İstîlâmî, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 542.

⁸⁶ Sülemî, *Tabakât*, 163.

⁸⁷ Sülemî, *Tabakât*, 240.

⁸⁸ Hücûvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 224.

⁸⁹ Hücûvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 196.

Ebu'l-Hüseyin el-Verrâk en-Nîsâbûrî (öl. 320/932'den önce) şöyle demektedir: "Halk ile üns vahşettir. Onlarla yakınlık ahmaklıktır. Onlarda sükûn bulmak acziyettir. Onlara itimat temek zayıflıktır. Onlara güvenmek ziyandır. Allah bir kuluna hayrı diledi mi, onu, kendisiyle ve zikri ile ünsiyete kavuşturur, onu kendine vekil kılar (kendine tevekkül etmesini sağlar), sırrını halka nazardan korur ve halka itimattan temizler."⁹⁰

Ahmed İbn Ebî'l-Verd (öl. 263/876): "Allah şeref örtüsünü, evliyâsı için sermiştir ki O'nunla ünsiyet kursunlar ve müşahedenin başlangıcındaki haşmetten kurtulsunlar. Heybet örtüsünü de düşmanlar için sermiştir ki, kötü fiilleriyle vahşete düşsünler."

Uzlet, halvet, infirâd vb. kavramlar, sûfînin yalnız hissedişini değil, bir yönelimini ifade etmektedirler. Her ne kadar zâhir bir yalnız kalış söz konusu olsa da, sûfî bunu bir amaç doğrultusunda icra etmektedir. Çünkü o, genel anlamda yalnızlığı, insanlar üzerinden değerlendirmez. Bu sebeple ıssız çöllere kendini attığında, sahralarda dağlarda konakladığında insanlardan uzaktır ama yalnız değildir. Hatta bu onun dinini yaşama ve düşünme tarzıdır. Allah ile olan münasebeti en genel anlamıyla sûfînin yalnızlığını şekillendirir. Eğer O'nun huzuruna varmışsa, tabîi olarak yalnızdır çünkü vuslat mahalli -asa ve ayakkabı da olsa- beşeri bağları kabul etmemektedir. Varamamışsa, bu kez terk edilmişlik derecesinde bir yalnızlık hissiyatı sûfînin benliğini kaplamaktadır. Vahşette sûfînin maddî-manevî bir ıssızlığın içinde yapayalnız kalması söz konusudur. Halvet-vahşet farkı şöyle bir denklemde de ortaya çıkmaktadır: Şayet sûfî halveti tercih etmezse, bunun karşılığı olan halka karışmayı ya da *sohbeti* tercih eder. Her iki durum da tasavvufta bir yöntem olarak kullanılır. Tercihe göre halvet de sohbet de sûfîler tarafından kabul edilir. Nitekim bu durum sonradan "halvet der encümen", "celvet" kavramlarıyla da ifade edilmiştir ki, son tahlilde bu mertebeler halvetteki maksadı da ifade etmektedir. Fakat vahşet bir tercih, yönelme yahut yöntem değil, bir durum olduğundan, olumlu manada bir ünsün semeresi, olumsuz manada ise ünsün zıddıdır. Halveti değil sohbeti tercih eden bir sûfî, yine tasavvufî sınırlar içindedir. Oysa ünsün zıddı olan vahşete düşen bir sûfî için, tabir caizse gidecek bir yer, tutacak bir dal, dua edecek takat kalmamaktadır. Şu halde vahşet, sûfînin Allah ile münasebeti çerçevesinde ortaya çıkan ve kanaatimize göre yalnızlığı en genel şekliyle ifade eden kavramdır.

Sonuç

Sûfîler için nihai amaç Allah'a vuslattır. Onlar bu amaca ulaşabilmek ve Allah'ın huzurunda beşerden sıyrılmış bir yalnızlıkta bulunabilmek için çeşitli

⁹⁰ Sülemî, *Tabakât*, 301.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

yöntemlere başvurur, çetin riyazetlere girerler. Yalnızlık da, onların bu amacına matuf tutumlardan biridir. Gerek daha çok bireysel tutumların ve eylemlerin ön planda olduğu, görece daha plansız hareket edildiği erken zamanlarda ve gerekse tasavvufun kurumsallaştığı dönemlerde olsun, sūfînin hayatında yalnızlık daima olagelmıştır. Diğer taraftan, kahir ekseriyet bu amaç çerçevesinde değerlendirilen, tasavvufî bir yöntem kalıbında düşünülen ve *halvet* ile özdeşleşen yalnızlığın, sūfî hayatında irdelenmeye muhtaç başka yönleri de bulunmaktadır. Söz gelimi, sūfîlerin uzun seyahatleri, çöl maceraları, tevekkül ile ilgili hikâyelerinde yalnızlıkla ilgili oldukça çarpıcı bir muhteva ortaya çıkmaktadır. Yahut onlar, yalnız kalışlarını çeşitli kavramlarla karşılamışlardır ki aslında her bir kavrama yakında bakınca, bir ruh hâlinin tezâhürü olduğu görülecektir. Bu bağlamda sūfîlerde yalnızlık, Allah'a vuslat için özel olarak kullanılan bir yöntemden daha fazla anlamlar içermekte, halvet kavramına ircâ edilmiş bir yalnızlık kurgusu, sūfînin ruh dünyasını her yönüyle yansıtmamaktadır. Kulun insan ve kâinat ile olan münasebetinden, Allah'ın karşısındaki durumuna giden yolda, yalnızlığın çeşitli tonlarını görmek mümkündür.

Şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış olan *vahşet* kavramı, sūfî yalnızlığının kendine has boyutlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Evet sūfîler halvet ile bir yalnızlık tercihi yaparlar ama bu yalnızlık onların zihninde ve ruhunda ne anlama gelmektedir? Allah ile münasebetlerinde yalnızlığın rolü ya da değeri nedir? Bunun da ötesinde, halvet ile yalnızlaşan –ama yalnız hissetmeyen- sūfî, kendini ne zaman yalnız hissetmektedir? Şüphesiz bütün bu sorular için geniş çaplı araştırmalar gerekmektedir. Fakat bir girizgâh mahiyetinde, vahşetin genel anlamıyla sūfî yalnızlığını en iyi tanımlayan kavramlardan biri olduğu kanaatindeyiz. Bu yalnızlık bir tercih, yönelme yahut yöntemle izah edilemeyen, sūfînin ruh dünyasında yankılanan –kimi zaman arzu edilen olumlu bir yanı olsa da- yıkıcı, üzücü ve bunaltıcı yanları olan bir yalnızlıktır. Bu sebeple halvetten ve diğer kavramlardan kesin bir şekilde ayrılır. Vahşetteki yalnızlık, fiziksel göstergelerden ziyade, ruhsal tepkilere, yabancılaşmaya bağlıdır. Bunu da belirleyen, yine sūfînin fiziken nerede ve nasıl bulunduğu değil, Allah ile münasebetinde nerede durduğudur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, *vahşet* kavramı, tasavvufî hayata dair bir olgu olan yalnızlığı, terminolojik olarak en geniş şekilde karşılayan bir kavram olarak düşünülebilir. Bu çalışmada kavramın anlamsal çerçevesine dair bir giriş denemesi yapılmıştır. Konu ile ilgili yapılacak yeni çalışmaların, tasavvufta yalnızlığın farklı pek çok boyutunu ortaya çıkaracağına inanıyoruz.

Kaynakça

- Abdürrezzâk el-Kâşânî. *Istilahâtu's-sûfiyye*. thk. Abdü'l-Âl Şâhîn. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gifârî". *DİA*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aynî, Mehmed Ali. *Tasavvuf Tarihi*. haz. Hüseyin Rahmi Yananlı. İstanbul: Büyüyen Ay, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf. *Mu'cemü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.
- Çavuş, Cennet Ceren. "Kastamonu'lu Ömer Fuâdî'nin Halvet Risâlesi ve Halvet". *astamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu - Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6*. 563-570. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2014.
- Demirdaş, Öncel. "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü". *EKEV Akademi Dergisi* 16/53 (2012), 131-142.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye. *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-Mahbûb*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 2001.
- Ebu'l Alâ Afîfî. *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*. çev. Ekrem Demirli - Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Erginli, Zafer vd. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. ed. Zafer Erginli. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019.
- Feridüddîn Attâr. *Evlîya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 10 Cilt. Cidde: Dârü'-Minhâc, 2011.
- Gölbaşı, Selahattin. *Kur'ân'ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hakîm, Suâd. *el-Mu'cemu's-sûfiyye*. Beyrut: Dendele, 1981.
- Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. Mahmud Âbidî. Tahran: Sürûş, 2006.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem el-Afrikî el-Mısırî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1988.
- İsfahânî, Râgîb. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2009.

Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı

- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed. *Kitâbu't-ta'arruf limezhebi ehl-i't-tasavvuf*. nşr. A. J. Arbery. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 12/24 (2014), 3-11.
- Kızılgöçit, Muhammed. "Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 131-150.
- Knsyh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Kitap, 2020.
- Konur, Himmet. "Manevî Eğitim Metodu Olarak Halvet". *Bakü'den Balkanlar'a Halvetilik Sempozyumu II*. 56-65. Ohri, 2016.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Kahire: Dâru Cevâmii'l-Kilem, ts.
- Muhammed İstilâmî. *Şeyh Feridüddîn Muhammed Attâr Nişâbü'rî Tezkiretü'l-evliyâ*. Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1346.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. haz. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazme Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Parrinder, Geoffrey. *Mysticism In The World's Religions*. Oxford: Oneworld Publications, 1995.
- Paula, Karnick. "Yalnızlık Hissi: Teorik Yaklaşımlar". çev. Selçuk Zengin - Muhammed Kızılgöçit. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 217-229.
- Refîk el-Acem. *Mevsûatü mustalahâti't-tasavvufi'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1999.
- Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalîm Mahmûd, Tâhâ Abdalbâkî Sürûr. Mısır: Dârü'l-Mektebetü'l-Hadîs, 1960.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân. *Tabakâtu's-sûfiyye*. thk. Nûreddîn Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1986.
- Şarkâvî, Hasan. *Mu'cemu Elfâzi's-sûfiyye*. Kahire: Müessese-i Muhtâr, 1987.
- Tosun, Necdet. *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Yücer, Hür Mahmut. "İtikaftan Uzlete, Uzletten Halvete, Halvetten İtikafa: Ziyâiyye Ekolünde Bir Eğitim Yöntemi Olarak Halvet ve Dönüşüm". *APJIR-Academic Platform Journal of Islamic Research* 4/1 (2020), 1-43.

